

STRESZCZENIE

Autor: Joanna Czerkies

Promotor: prof. dr hab. Grażyna Filip

Tytuł: *Językowe mechanizmy kreowania świata postulowanego – analiza polskojęzycznej prasy nazistowskiej (1939–1945) ze zbiorów muzealnych Rzeszowa i Przemyśla*

Celem rozprawy jest próba zrekonstruowania i opisu językowych mechanizmów kreowania świata w niemieckiej prasie propagandowej skierowanej do polskiego czytelnika w okresie drugiej wojny światowej. Materiał badawczy został wyekscerpowany z egzemplarzy trzech tytułów prasowych ukazujących się w Generalnym Gubernatorstwie: „Gazety Lwowskiej”, „Gońca Krakowskiego” oraz „Ilustrowanego Kurjera Polskiego”. Przedział czasowy 1939–1945 jest rozpatrywany jako osobny rozdział w historii czasopiśmiennictwa w Polsce, wyznaczony ramami drugiej wojny światowej. W tym okresie na części ziem polskich, okupowanych przez Niemcy, istniały dwa główne trzony prasy: jawnej, narzuconej przez okupanta i pozostającej pod jego wpływem, oraz równoległe z nią funkcjonującej prasy tajnej, wydawanej i rozpowszechnianej przez polskie podziemie. Każdy z tych segmentów czasopiśmiennictwa pełnił inne zadania i stawiał sobie inne cele.

Impulsem do podjęcia badań stało się przekazanie do zbiorów Muzeum Uniwersytetu Rzeszowskiego egzemplarzy „Ilustrowanego Kurjera Polskiego”, które stanowią podstawę korpusu badawczego, poszerzonego o zbiory innej rodzimej jednostki kulturalnej – Biblioteki przy Muzeum Narodowym Ziemi Przemyskiej. Jednym z uzupełniających celów rozprawy stało się zatem rozpowszechnienie wiedzy o regionie będącym małą ojczyzną, a więc przestrzenią nie tylko geograficzną, ale przede wszystkim społeczną i kulturową, która przechowuje i upowszechnia wiedzę historyczną. Jest to istotne z tego względu, że znajomość przeszłości pozwala na wyciągnięcie wniosków odnośnie do teraźniejszości i przyszłości.

Niniejsza dysertacja składa się z sześciu rozdziałów. Trzy pierwsze stanowią część metodologiczno-teoretyczną, natomiast kolejne – dział badawczy. Każdy rozdział zakończony jest wnioskami.

W pierwszym z rozdziałów zaprezentowano podłoże metodologiczne analizy podjętej w niniejszej dysertacji. Ogląd zagadnienia poruszonego w pracy doktorskiej został oparty przede wszystkim na ustaleniach koncepcji językowego obrazu świata, co pozwoliło zrekonstruować sposoby konceptualizowania świata w podstawie materiałowej. Obranie za

przedmiot dociekań języka prasy propagandowej determinuje również wybór metod badawczych właściwych pragmatyce językowej, dzięki czemu jest możliwe zbadanie języka w użyciu, w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych. Kluczowym pojęciem stała się *kreatywność*, którą rozpatrywano w trzech ujęciach: w modelu generatywnym, z perspektywy pragmalingwistyki oraz w modelu kognitywnym. Przyjęto założenie, że język może kreować świat, a główne właściwości świata wykreowanego są możliwe do zrekonstruowania. Szczególną uwagę zwrócono na kreowanie świata w tekstach perswazyjnych. Omówiono ponadto znaczenie terminów *perswazja* i *manipulacja* (w ujęciu szerokim i wąskim) oraz *propaganda*. Na określenie świata wykreowanego ustalono termin *świat postulowany*, a następnie wyznaczono jego relację do świata rzeczywistego.

Drugi rozdział dotyczy omówienia i uporządkowania kwestii teoretycznych i terminologicznych związanych z badaniami nad propagandą, do czego obłąguje różnorodność proponowanych przez badaczy definicji *propagandy*, jej typologii oraz funkcji. W podrozdziale zatytułowanym *Rys historyczny o propagandzie* zaprezentowano rozwój, ewolucję form, środków i kanałów rozpowszechniania propagandy. Ustalono przy tym, że działania propagandowe są nieodłącznym elementem życia społecznego, zwłaszcza w jego wymiarach politycznym, ideologicznym i religijnym. Początki propagandy należy wiązać z istnieniem wymienionych systemów, zatem jej geneza sięga czasów starożytnych, natomiast cele propagandy pozostały uniwersalne bez względu na czas. W tej części rozprawy zwraca się ponadto uwagę na fakt, że stopień wykorzystania środków propagandowych zależy między innymi od zasad polityki propagandowej oraz stopnia ingerencji władzy w życie obywateli. System polityczny w danym społeczeństwie determinuje stopień nasilenia propagandy i kształtuje jej język. Skrajnym przypadkiem rządów niedemokratycznych jest ustrój totalitarny, charakteryzujący się wysokim stopniem zniewolenia społeczeństwa i opanowaniem przez język polityki różnych obszarów życia społecznego.

Trzeci rozdział służy prezentacji podłoża historycznego i filozoficznego centralnych założeń doktryny narodowego socjalizmu w Niemczech. Jej istota sięga epoki niemieckiego romantyzmu. Idealizm filozoficzny i światopogląd romantyczny stanowią dwa główne wyznaczniki mentalności niemieckiej. Filozofia volkizmu oraz wykorzystanie koncepcji naukowych nawiązujących do darwinizmu doprowadziły do powstania teorii czystości rasy i eksterminacji rasowej. Koncepcja rozdziału trzeciego została zrealizowana jako opis od przyczyn powstania i rozwoju ideologii narodowosocjalistycznej, przez prezentację założeń wewnętrznej propagandy nazistowskiej oraz polityki okupacyjnej na ziemiach polskich, po jej wyznaczniki w języku prasy gadzinowej. Szczególną uwagę zwrócono na propagandę

w Generalnym Gubernatorstwie i przedstawienie systemu prasowego na terenach okupowanych przez Niemcy.

Na analityczną część rozprawy składają się trzy rozdziały, kolejno odpowiadające dominantom tematycznym wyróżnionym w obrębie pojęcia świata postulowanego. Wyodrębnione światy: wojny (rozdział czwarty), polityki (rozdział piąty) i codzienności (rozdział szósty) – wraz z ich semantycznymi aspektami – stanowią wycinek rzeczywistości poddany analizie językowej, na podstawie której można wskazać reprezentatywne mechanizmy kreowania obrazu świata w prasie propagandowej. Składają się na nie: charakterystyczna leksyka oraz frazeologia, właściwości gramatyczne języka, składnia i struktura tekstu oraz semantyka, w tym głównie warstwa konotacji. Analiza wyznaczników kreowania świata postulowanego, z różnych językowych poziomów, łączy się z prezentacją ich pragmatycznych funkcji pełnionych w strategii propagandowej. W analizie uwzględnia się ponadto założenia lingwistyki obrazu, której badacze stawiają sobie za cel analizę i opis relacji, jakie zachodzą w komunikacji między elementami językowymi (subpłaszczyzna tekstu) i graficznymi (subpłaszczyzna obrazu).

Analiza materiału egzemplifikacyjnego, stanowiącego podstawę badawczą niniejszej dysertacji, potwierdziła tezę, że obraz rzeczywistości wojennej, politycznej i dnia codziennego, prezentowany przez prasę gadzinową, jest wizją świata wykreowanego, postulowanego, pozostającego w luźnym związku z obiektywną rzeczywistością. Próbowano wykazać, że wiele elementów w warstwie językowej jawnej prasy skierowanej do polskiego czytelnika pokrywało się z *Lingua Tertii Imperii*, a więc językiem funkcjonującym w Trzeciej Rzeszy. Zaobserwowano różnorodność środków leksykalnych, gramatycznych i syntaktycznych, które posłużyły do celów propagandowych. Na podstawie analizy materiału stanowiącego podstawę egzemplifikacyjną dysertacji uzyskano fragmentaryczny obraz określonego wycinka rzeczywistości, w którym wyraziście realizowane były założenia propagandy Trzeciej Rzeszy.

5 lipca 2021 r.

Joanna Czerkies